

Јелена Петковић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Зборник радова *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2006.

У деведесетим годинама XX века и првим годинама XXI српски лингвисти се бројним радовима придружују водећим светским истраживачима на подручју когнитивне лингвистике, дајући тако свој допринос истраживањима најразличитијих аспеката односа између језика и сазнања. Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија Одељења језика и књижевности Српске академије наука и уметности крајем прошле године објавио је зборник радова *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, у уредништву Предрага Пипера, дописног члана САНУ. Научни зборник *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* садржи двадесет радова посвећених најновијим проучавањима српског језика у светлу когнитивне лингвистике. У Зборнику је заступљен двадесетједан аутор (један рад је рађен у коауторству), од тога су осамнаест домаћих и три страна аутора.

Зборник отвара рад Предрага Пипера *О Когнитивнолингвистичким и сродноусмереним проучавањима српског језика*, који оправдано стоји на почетку Зборника јер доноси преглед најважнијих когнитивнолингвистичких истраживања српског језика са посебним акцентом на однос когнитивне лингвистике према лингвистичкој традицији и према когнитивнолингвистичким проучавањима српског језика. Други рад у овом зборнику *Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику* Иване Антонић доноси преглед синтаксичко-семантичких структура којима се ова релативна темпорална детерминација реченичне предикације исказује (разрађује темпорално значење акузатива). Аутор разрађује различите моделе у којима се номинална форма у акузативу остварује с посебним истицањем различитих класа именица које обележавају одређене временске одсечке или интер-

вале (именице којима се именује дан у недељи, којима се именује појам-период, годишње доба, којима се именује део дана, именице којима се означава појам празник, именице *време, доба*, именице *јуширо, вече*). Следи рад Наде Арсенијевић *О глаголима волеџи и заљубиџи се* који је посебно занимљив јер су резултати лингвистичке анализе глагола *волеџи* и *заљубиџи се* упоређивани са резултатима психолошких истраживања, при чему је установљена њихова међусобна комплементарност. Арсенијевић истиче да се као језичке јединице ове лексеме одликују семантичком повезаношћу (али лексичком, морфолошком и рекцијском диференцираношћу), али са психолошког становишта оне заступају суштински различите појмове. Арсенијевић закључује да се интердисциплинарним проучавањем односа између глагола *волеџи* и *заљубиџи се* уочава да са психолошког становишта љубав и заљубљеност представљају феномене чија је суштинска разлика заснована на неједнаком односу према реалности, што се у српском језику испољава и лексичком диференцијацијом и различитим семантичким обележјима рекцијских допуна двеју глаголских лексема. Рад *Знаџи и семантички љримиџив 'знаџи' у дијахроној љерспективи* Јасмине Грковић-Мејџор доноси анализу семантичког примитива 'знати' у дијахроној, индоевропској перспективи. Аутор наводи да се за прасловенски језик реконструишу два глагола индоевропског порекла са значењем „знати“: *vedeti и *znati, при чему је значење глагола *vedeti: „видео сам“ > „знам“ (знање засновано на когнитивном процесу перцепције); док је корен глагола *znati, *gen-, означавао припадност роду, тј. „својима“, препознавање „својих“ као дефинисане скупине, те отуда значење „познавати особу“, а семантичком екстензијом добија се „познавати“, те „знати“ („препознати“ упућује на ментални процес у којем је вршилац радње активан). Рајна Драгићевић у свом раду *Исџиџивања концепџуализације љутње* представља различите анализе концептуализације љутње као једне од базичних емоција. Аутор у раду даје детаљан опис три асоцијативна теста спроведена са циљем увида у прототипични сценарио љутње, при чему су добијени резултати показали да је љутња у свом најтипичнијем облику реакција на блокирани циљ или на нанесено понижење, као и да је љутња реакција на догађај и да су стереотипни носиоци љутње у типичном сценарију они који немају разлога да је контролишу због своје важне улоге у друштвеној групи, па је због тога слободно и често испољавају. Знатно краћи од осталих, али не и мање значајан је рад Милке Ивић *О улози љридевскоџ айрибуџа у ойклањању/уојоџтављању двосмсла* у којем она само

поставља оквире за нека даља истраживања појма „избегавање двосмисла“. *О ујошреби показних речи у српском језику* је рад Душке Кликовац који се бави показним речима у нашем језику и доноси један нов закључак да осим физичког простора на који се односе показне речи, постоје и друге врсте простора који се метонимијски и метафорички на њега надовезују. Кликовац у раду користи теоријски оквир контрастивне лингвистике, а рад се првенствено бави егзофором (упућивање на појаве ван исказа), која је по дефиницији карактеристична за говор, те је и коришћени корпус, управо, корпус разговорног језика (забележен на једном испиту, на одбрани докторске дисертације и у једном неформалном разговору). Аутор Алина Ј. Маслова у свом раду *Семантичко-прагматичке особине говорног чина прејшње* даје комуникативно-прагматичку анализу говорне ситуације претње. Истраживање Маслове оријентисано је на једну од основних проблемских области когнитивне лингвистике, на когнитивну семантику и прагматику. Категоријом посесивности и питањем неутуђиве посесије бави се, на српској језичкој грађи, Мотоки Нوماћи у раду *О прототипу посесивности и њишању неутуђиве посесије*. Аутор се бави категоријом посесивности као једном од основних граматичких и семантичких категорија која постоји у свим језицима, покушавајући да да општу слику категорије посесивности и прототипа посесивних односа, као и да изложи особине прототипа посесивности, анализирајући просте реченице са глаголима *биши* и *имаши* као прототипске изразе посесивности. У раду Људмиле Поповић *Прототипи и стереотипи у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима*, образлаже се оригинална концепција прототипа и стереотипа – појмова којима оперише савремена когнитивна лингвистика. Аутор појашњава и појмове фрејм, гешталт, концепт, прототип и стереотип, којима оперишу истраживачи у когнитивној лингвистици и лингвокултурологији и поклањајући свима извесну пажњу, нарочито се осврће на појмове прототип и стереотип. Свој рад у овом Зборнику има и Милорад Радовановић, под насловом *О 'именичком стилу' у уму и језику*, у којем аутор износи досадашња истраживања у области номинализација у језицима уопште и у новијем српском језичком корпусу (са посебним освртом на властита истраживања). После навођења и објашњавања бројних примера, Радовановић истиче „да као првенствени узрок универзалности номинализационог процеса у језику не треба тражити језичке контакте, него културне контакте, дакле обрасце мишљења и (са)знања у контакту пре него обрасце писања и обрасце говорења у

контакту¹. На примерима из српског и енглеског језика, Катарина Расулић у раду *Тако близу, а ипак далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима БЛИЗУ и ДАЛЕКО* испитује појмовне метафоре чији је појмовни образац БЛИЗУ-ДАЛЕКО. Аутор у овом раду на материјалу српског и енглеског језика описује метафоричка пресликавања појмовног обрасца БЛИЗУ-ДАЛЕКО у апстрактне домене. Закључак анализе која показује да се помоћу просторних појмова БЛИЗУ и ДАЛЕКО метафоричким путем концептуализују бројни појмови у апстрактним доменима, говори у прилог тези да је човеков појмовни систем у знатној мери организован „помоћу метафора које извиру из поимања физичког простора“². *Концепт емоције 'стидга' у српском језику* је веома интересантан рад Стане Ристић у коме она на основу значења и спојивости лексема *стид* и *срам*, њихових синонима и творбених еквивалената представља психолошке, религиозно-етничке, социјалне, културне и естетске аспекте концепта емоције 'стид' у српском језику. Питањем исказивања типичног објекта беспредлошким акузативом номиналних конструкција уз праве прелазне глаголе, са синтаксичко-семантичког, али и шире, са прагматичког и когнитивног аспекта бавила се Владислава Ружић у раду *Исказивање типичног објекта номиналном дојуном у српском језику*. Аутор се осврће на проблем обавезне или факултативне реализације објекта у реченици, и истиче да је обавезно именовање објекта када су радње неодређене, сувише уопштене (бирати, косити, сећи...), али то не важи за радње типа певати, читати, копати и др. јер је ту предсказивост објекта велика, толико је сужен њихов избор да су они заправо уграђени у лексички садржај глагола. Основни циљ овог рада је да се „сагледа како су у нашој спознаји света хијерархизоване представе о основним радњама (с инкорпорираним „објектима“) својственим човеку као свесном људском и друштвеном бићу, којима он несвесно или свесно овладава од најранијег детињства“³. У коауторском раду Верана Станојевића и Тијане Ашић анализирају се значења израза *било ко/ штиа/ који* у одричним реченицама. Аутори наглашавају да изрази *било ко/ штиа/ који* у српском језику дају инструкцију „није важно који од елемената датог скупа“, док се опозиција *било ко / било који/ било штиа* заснива на когнитивним опозицијама *живо/ неживо, људско/ нељудско*. Оно што је за ове

1 *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2006, 226.

2 Исто, 257.

3 Исто, 287.

изразе интересантно је да они у одричним реченицама могу добити две сасвим различите интерпретације: у првој се они могу замени-ти речима *нико*, *нишџа*, *ниједан*, док се у другој могућој интерпре-тацији односе на неког или нешто важно, или, по неком својству, истакнуто. Марија Стефановић се бави случајевима синкретизма акузатива и генитива једнине аниматних именица мушког рода које имају нулти наставак у номинативу, тј. акузатива и номинати-ва једнине инаниматних именица у српском и руском језику (што се, иначе, сматра основним показатељем категорије аниматности) у раду *О категорији аниматности и (а)типичности објекта у срп-ском и руском језику*. Зузана Тополињска у свом раду *Глаголска ва-ленција као веза између синтаксичког и творбеног система* скреће пажњу на један интересантан тип веза између синтаксичког и твор-беног система, полазећи од чињенице да међу њима постоји хије-рархијски однос, у којем кључну улогу имају валенцијска својства глагола у одговарајућем синтаксичком моделу. Радослава Трнавац истиче да се у литератури која се бави проучавањем западноевроп-ских језика често помиње веза између имперфективног вида и мо-далности (мада словенски језици показују да се перфективни вид такође појављује у модалној функцији) и у свом раду *Однос вида и субјективности у модалној употреби времена у српском језику* као полазну тачку узима тезу да не постоји веза између имперфекти-вног вида и модалности, али да постоји веза између имперфекти-вног вида и субјективности. Аутор истиче да се за изражавање мо-далне инференце или модалног значења у српском језику најчешће користе футур I, садашње време и релативна употреба прошлог времена. Борис Хлебџ у раду *Појам породичне сличности у лекси-колоџији* објашњава појам *породична сличност*, који подразумева појаву „када су чланови једне категорије међусобно повезани, а да при том испољавају нека само делимично заједничка својства који-ма се та категорија дефинише“⁴, на примерима енглеских именица *gate* и *play*, и српске именице *игра*. Рад Данка Шипке *Когнитивно-лингвистичка мапа српског датива* затвара овај Зборник. Аутор представља систематичан опис значења датива, за који каже да је остао по страни наше традиционалне граматиологије, а и у когни-тивној лингвистици је само спорадично био предмет интересовања. Шипка испитује хипотезе о томе: 1) да значење датива чини мрежу повезану метафорско/ метонимијским везама између одредишног и циљног домена, 2) затим да централна места у тој мрежи имају

4 *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Српска академија наука и умет-ности, Београд, 2006, 373.

већу фреквенцију од периферних, 3) као и хипотезу о томе да су централна значења доступнија, тј. да их говорници препознају брже од периферних.

Научни зборник *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* садржи радове истакнутих домаћих и страних аутора који су са различитих аспеката покушали да осветле основне проблемске области когнитивне лингвистике. Највећи број радова у Зборнику припада областима граматике, лексичке семантике и то, пре свега, експресивне лексике, концептуалне анализе, синтаксе, а ту је и веома значајан прегледни рад о досадашњим когнитивнолингвистичким проучавањима српског језика. Објављујући овај Зборник САНУ започиње нову едицију издања која ће у сваком погледу бити од изузетног значаја за српску културу и науку и која ће у знатној мери олакшати истраживања, пре свега младим научницима, а свакако и свима који се данас у Србији баве питањима језика.